

TÓTH-LIPTÁK PÉTER

TÜKRÖM, TÜKRÖM, MONDD MEG NÉKEM!

René Girard mimetikus vágyelmélete

Bevezető megjegyzések

■ René Girard (1923–2015) kutatási területeit tekintve történész, filozófus, társadalomtudós, irodalomkritikus, valláskutató, kulturális elemző, antropológiai és teológiai gondolkodó – ugyanakkor provokátor, intuitív bölcselő, lényeglátó. Még megannyi címkével lehetne illetni a 20. század második felének egyik legsajátosabb teoretikusát attól függően, hogy ki hogyan viszonyul a francia tudós életművéhez. Girard több évtizedet és számtalan tudományterületet átívelő munkássága egyre nagyobb ismertségnek örvend világszerte, köszönhetően az emberi civilizáció egészét, illetve történetét és jelenkorát érintő sajátos meglátásainak. Nevéhez több megosztó koncepció is kapcsolódik, amelyek egymással összefüggésben egy átfogó elméletté állnak össze az emberi evolúcióról és természetéről, a vallás és a kultúra kialakulásáról, valamint a bibliai szövegekről.

Girard grandiózus, avagy – némi kritikai élel – eklektikusnak bélyegezhető elméletében, amelyet „mimetikus elméletnek” nevez a szakirodalom, az utánzás jelenti a kiindulási alapot. Szerinte az emberek rendkívüli mértékben utánozzák egymást, köztük egymás vágyait is. Ez a tulajdonság komoly konfliktuspotenciállal bír, hiszen az egymást keresztező vágyakból könnyedén rivalizálás keletkezhet, ami az emberre jellemző erőszakos konfliktusokat eredményezhet. Ezekre ideiglenes gyógyírt jelenthet a bűnbakmechanizmus, azonban a krisztusi minta, illetve az annak nyomán kibontakozó keresztényi értékrend jelenti az igazi ellenszert a mimetikus erőszak ragályos, fertőzőszerű terjedésére. Ezekkel a feltevéseivel Girard tulajdonképpen három meglehetősen elterjedt és bevett nézettel megy homlokegyenest szembe. Az első ilyen fundamentális gondolati alapállás, hogy a vágyaink autonómak és autentikusak. Girard szerint ez pusztán „romantikus hazugság”, illúzió, ugyanis a vágy utánzásos természetű. Egy másik, igencsak elterjedt nézet, hogy a konfliktusok a különbségekből adódnak, amelynek szintén ellentmond Girard a mimetikus vágy koncepciójával. Ennek fényében a valóság ezzel ellentétes: az utánzásos vágy általi hasonlóság az, ami az emberi fajra jellemző mimetikus rivalizálás és erőszak oka, ez az, ami igazán húsbavágó, így pedig valódi. Girard azt a meglehetősen elterjedt nézetet is tagadja, miszerint a vallás az emberi erőszak oka. A vallást sokkal inkább az emberi intraspecifikus erőszakot gátló mechanizmusként veszi tekintetbe.¹

A girard-i elmélet három fő pillére címszavakban összegezve: mimetikus vágy, bűnbakmechanizmus és áldozat, valamint bibliai reveláció. Jelen cikk tárgya e nagyívű elmélet első pillére, a mimetikus vágy koncepciója, amelynek alapvetéseit első ízben az 1961-ben, francia nyelven íródott *Mensonges romantique et vérité romanesque* (Romantikus hazugságok és a regény igazsága) című művében fejtette ki. E könyvének a középpontjában a mimetikus vágy és a mimetikus rivalizálás koncepciója áll, illetve e jelenség modern irodalomban való reprezentációinak összehasonlító vizsgálata. Az angol nyelvű kiadás 1966-ban látott napvilágot

Deceit, Desire, and the Novel: Self and Other in Literary Structure címmel, ami aztán fokozatosan elkezdte felkelteni az akadémiai szféra érdeklődését. E bevezetőt követően röviden ismertetem eme kötetnek a keletkezési körülményeit, majd pedig áttekintem a mimetikus vágy fázisait, illetve azt az eszkalációs folyamatot, ami az utánzástól az emberi erőszak szélsőséges megnyilvánulási formáihoz is vezethet. Ezt követően dióhéjban összegzem a mimetikus vágy koncepcióját illető legfőbb kritikai meglátásokat, végül pedig egy konkludáló és kitekintő szakasszal zárul a cikk.

A mimetikus vágy koncepciójának születése

■ René Girard történészként kezdte pályafutását, a párizsi *École Nationale des Chartes*-ban tanult középkortörténetet. Ezt követően 1947-ben az Amerikai Egyesült Államokba költözött, és az Indiana Egyetemen kezdett el francia nyelvet és irodalmat tanítani, ahol 1950-ben szerzett doktorátust. A mimetikus elmélet megalkotásának szempontjából elsősorban nem a történeti tanulmányok voltak a meghatározóak, hanem az irodalommal való kapcsolata. Ugyanis Girard számára az intellektuális áttörés akkor kezdődött, amikor elkezdett irodalmat oktatni.² Saját bevallása szerint szörnyen inkompetens volt, hiszen akadtak olyan művek, amelyeket csak nagyon régen vagy egyáltalán nem is olvasott még akkor, de tanítania kellett őket. Girard gondolkodására az irodalom területéről először Marcel Proust munkássága volt jelentős hatással, mivel abban egyfajta sajátos megközelítést vélt felfedezni az emberi kapcsolatok tanulmányozásához, amelyet sokkal adekvátabbnak tekintett, mint a különféle filozófiai, pszichológiai, illetve pszichoanalitikai megközelítéseket.³ Ahogyan Girard az olvasás és a tanítás során mindinkább elmélyült az irodalomban, hasonlóságokat vélt felfedezni Stendhal, Proust, Flaubert, Dosztojevszkij és Cervantes műveiben. A konkrét „heuréka-pillanat”, a valódi intuíció momentumja az volt, amikor Girard Dosztojevszkij *Az örök férj* című művét olvasva felismerte, hogy lényegben Cervantes is valami hasonlóról ír. Innentől kezdve Girard szemléletmódját alapvetően határozta meg az a felismerés, hogy ugyan a szövegek formai, nyelvi és esztétikai szempontból különböznek, azonban a cselekmény, illetve a szereplők közti kapcsolati szerkezet mintázata alapvetően ugyanolyan, ami valami mélyebb lényegi összefüggésre utal. Úgy vélte, hogy vizsgálta szerzők a műveikben az emberi kapcsolatok, valamint az emberi vágy általános törvényszerűségét tárják az olvasók elé, ami nem más, mint az, hogy a vágy utánzásos természetű. Girard számára ebből a megállapításból módszertani szempontból az a megközelítés adódik, hogy a szövegek közötti különbségek helyett a hasonlóságokra fókuszáljon. Ily módon jutott el Girard tudományos munkásságának első mérföldkövéhez, a mimetikus vágy fogalmának megalkotásához.⁴

Girard különböző irodalmi művek elemzése során újra és újra utal a szerzők élete és a művek közti kapcsolatra. Első könyvének a központi tézise tulajdonképpen azon a feltevésen alapszik, hogy bizonyos szerzők intuíció útján egyfajta megtéréshez hasonlatos személyes átváltozáson mennek keresztül.⁵ Ennek révén közvetlen bepillantást nyertek az emberi kapcsolatok mimetikus természetébe, amelyet aztán klasszikussá vált műveiken keresztül közvetítenek.⁶ Girard szerint például Shakespeare pontosan azért tudta olyan remekül ábrázolni műveiben az emberi természet mimetikus vonásait – úgymint az irigységet, a féltékenységet, a hiúságot, a büszkeséget, a rivalizálást –, mert ezek az ő életét is nagymértékben áthatották.⁷ Joggal merül fel a kérdés, hogy miként vezet egy olyan, a köznapi gondolkodás számára egyszerűnek tűnő jelenség, mint az utánzás az emberi viselkedések ilyen széles skálájához.

Utánzástól az erőszakig – a mimetikus vágy és a mimetikus rivalizálás

■ Girard következetesen tartózkodik az „utánzás” szó használatától, mert úgy gondolja, hogy az mind a tudományos, mind pedig a hétköznapi szóhasználatban olyan viselkedésmódokra és gesztusokra korlátozódik, amelyekben nincs jelen a konfliktus provokálásának veszélye, így ez a szóhasználat nem felel meg az általa leírni kívánt jelenségek bő halmazához, ezért preferálja a görög eredetű „mimézis” terminust.⁸

A mimetikus vágy alapvetően egy tudattalanul működő utánzásos viselkedés. Girard szerint az ösztönös szükségleteken túlmutató vágyainkat másokról mintázzuk: azért vágyunk valamire, mert mások is ugyanarra vágnak. Ez azonban nem korlátozódik kizárólag fizikai tárgyakra, hanem sokkal mélyebb egzisztenciális dimenzióval bír – a másik létállapotára, végső soron pedig egy beteljesedett létre vágyakozunk. A mimetikus vágy viszonyrendszere egy háromlemű struktúra, amennyiben a vágyakozó alany és a vágyott tárgy közé beékelődik a modell, aki által értéktelítetté válik a közösen vágyott dolog. Ennek a viszonyrendszernek a legelemibb formája egy háromszöget rajzol ki („*désir triangulaire*”, „*triangular desire*”). Az utánzó alany és a modell/mediátor közötti távolság – ami lehet időbeli, szociális, gazdasági stb. – függvényében a mimetikus kapcsolatok két fenotípusát különbözteti meg Girard. A „külső közvetítés” („*médiation externe*”, „*external mediation*”) esetében ez a távolság kellően nagy ahhoz, hogy ne alakuljon ki rivalizálás az utánzó alany és a modell között, míg a „belső közvetítés” („*médiation interne*”, „*internal mediation*”) szituációban fennáll a rivalizálás lehetősége, és elindulhat egy eskalációs folyamat, ami akár erőszakba is torkollhat.⁹

Girard szerint a vágy dinamikus jelenség, amelynek kiindulási pontját az állatvilágban is megfigyelhető, az emberré válásnál is ősből ösztönös utánzásos, illetve elsajátító viselkedés jelenti. A mimetikus elmélet az ösztönös elsajátító viselkedéstől kezdve a hegeli mások általi elismerés iránti vágyig terjedően képes egységes keretbe foglalni az emberi vágy magyarázatát, amelynek több, egymástól elkülöníthető fázisa van.¹⁰

A mimetikus elsajátító viselkedés a magasabb rendű emlősfajoknál is megfigyelhető. A *primer mimézis* („*mimétisme primaire*”) tulajdonképpen egy nem tudatosan működő automatikus viselkedési mechanizmus, amely egy tárgy megszerzésére, illetve elsajátítására irányuló gesztus utánzása. A meglehetősen pejoratív konnotációjú „majmolás” szavunk is erre a jelenségre utal. Ez megelőz mindenféle tudatosságot és reprezentációt, illetve nyelvi és szimbolikus gondolkodást. Ezzel Girard ellentmond annak a tradicionális filozófiai alapállásnak, ami szerint az emberi elsajátító viselkedés előfeltétele a tudatosság. Ezen az elemi szinten Girard még nem is beszél vágyról, ez a nem tudatos, ösztönös viselkedésforma a mimetikus vágy kiindulási pontjának tekinthető. Egy dolog elsajátítására irányuló gesztus automatikus utánzása már alkalmas táptalaja lehet a konfliktusoknak. Bármikor, amikor kettő vagy több, ugyanazért a dologért nyúló kar keresztezi egymást, az mindig magában hordozza a rivalizálás veszélyét. Tehát a primer mimézis esetében arról van szó, hogy az alany figyelmét egy dolog megszerzésére egy a környezetében lévő társának ugyanarra a dologra irányuló elsajátító gesztusa kelti fel automatikusan.

A primer mimézis kapcsán látható, hogy a spontán és automatikus utánzás miként alkalmas konfliktus gerjesztésére. A modell felkelti az utánzó alany figyelmét az adott tárgy iránt, de itt még korántsem áll meg a folyamat. A modell érzékeli az alany elsajátítási törekvését, és igyekszik elejét venni annak, hogy elbitorolják tőle az adott dolgot. Így az alany elsajátítási törekvése reagálva a modell olyan gesztusokat tesz, amelyekkel saját birtokviszonyát igyekszik jobban kifejezni és megerősíteni. Ez azonban tovább tüzezi a vágyakozó alany elsajátítási törekvését, mivel ez a reakció fokozza a dolog iránti érdeklődést. Az alany felfokozott elsajá-

tító viselkedésére a modell is intenzívebben reagál. Ezen a ponton már jól megfigyelhető az elsajátító és ellenálló gesztusok dinamikus eszkalációja, a mimézis itt már öngerjesztő folyamat. Minél nehezebb megszerezni egy dolgot, azt annál értékesebbnek tekintjük, függetlenül annak tényleges, objektív értékétől. Maga a rivalizálás kölcsönöz a dolognak egyfajta „képzelt” értéket, amely már túlmutat a realitás mezején. A vágy ezen fázisában a tárgy átalakul valami önmagán túlmutatóvá, így Girard a tárgy „metafizikai” átalakulásáról beszél, ezért nevezi a folyamat ezen szakaszát *metafizikai vágnak* („désir métaphysique”).¹¹ Konceptiójában a dolog ezen metamorfózisa jelenti azt a pontot, amikor már valódi vágyról beszélhetünk, ami már csak az emberre jellemző. A versengés és a rivalizálás gyakorlatilag bármilyen tárgyat képes ilyen módon valami önmagán túlmutatóvá átalakítani. Ezt folyamatot a presztízserért vagy dicsőségért való versengéssel, illetve becsületért való harccal lehet a legjobban illusztrálni. A párbajtól kezdve a ritualizált küzdelmeken át számtalan formában megnyilvánulhat, gondoljunk például a sportversenyekre, bajnokságokra. Maga a versengés generál egyfajta abszolút értéket a tárgynak, ami a jelentőségét tekintve igazából marginálissá válik, azonban a dicsőség, az elismerés és a presztízs az, ami a metafizikai jelleget kölcsönzi. A közösen vágyott tárgy háttérbe kerülésével egyre konfliktusosabbá válik a viszony, holott a küzdelem már gyakorlatilag a semmiért folyik, mivel már nincs jelen valódi tárgy, csupán a dicsőség és a presztízs, amely azonban mindennél „valóságosabbnak” és fontosabbnak tűnik.

Az embernél az automatikus utánzás könnyen fajul presztízsküzdelemmé, ahol a felek már nem feltétlenül vannak tudatában a versengést kiváltó eredeti tárgynak, ami már a vágy ezen szakaszában teljesen a háttérbe szorult. Az eredeti vágy immár metafizikai vágy, amely a rivalizáláson alapszik. Girard ezt öngerjesztő folyamatként írja le, amelyben az alany és a modell reciprok viszonyban áll egymással. Minél inkább ellenáll a modell az alany elsajátítási törekvésének, az annál inkább fokozza a másik szenvedélyét. Tehát a modell vágya az, ami gerjeszti az alany vágyakozását. A metafizikai vágy és a rivalizálás eszkalálódása során, hasonlóan a közösen vágyott tárgyhoz, a résztvevők közötti kapcsolat is sajátos átalakuláson megy keresztül. A vágyakozó alany figyelme egyre inkább a modell viselkedése felé fordul, mivel annak ellenállása jelenti az elsődleges visszaigazolást és megerősítést a tárgy értékét illetően. Így a vágy tárgya és a modell, aki birtokolja azt, egyre inkább eggyé válnak az alany számára. Ez ambivalens viszonyulást eredményez, ugyanis a modell egyszerre akadálya az vágyakozó alany elsajátítási törekvéseinek, ugyanakkor egyféle idol is a számára, mivel ő birtokolja a vágyott tárgyat, és ezáltal tesz szert presztízsrre és valamiféle többletre. Erre az ambivalens viszonyra utalva jelöli Girard a mimetikus vágy e fázisát az úgynevezett *modell-akadály* („modèle-obstacle”) terminussal. A vágyakozó alany szempontjából a modell valamiféle többletet, ugyanakkor a beteljesült létben való megfoghatóságot, egyfajta egzisztenciális deprivációt is reprezentál. A mimetikus vágy eme perdöntő pontján többé már nem a modellnek egy adott tárgyra irányuló vágya a meghatározó az alany számára, hanem innentől annak létállapota lesz az, amire vágyakozik.¹²

A metafizikai vágy fázisában az utánzás nagyon „ragadós”, ami nemcsak a vágyakozó alany viselkedését határozza meg. A mimetikus vágy egyfajta pingpongjátssza, amelyben fontos a kölcsönösség. Minél inkább konvergál egymás felé az utánzó alany és a modell, annál valószínűbb, hogy a modell vágyát is befolyásolja az alany vágyakozása. Az alany elsajátítási törekvése és vágya a modell által birtokolt dolog iránt annak felértékelődését eredményezi a modell számára is. Tehát az alany vágya éppúgy felkelti a modell vágyát, aki szintúgy vágyakozó alannyá válik a saját maga által birtokolt dolog vonatkozásában. Ezt a jelenséget nevezi Girard *kettős közvetítésnek* („médiation double”). A modell vágya is mimetikus

természetű és éppúgy a környezetén tájékozódik, így kölcsönös hatással vannak egymásra a mimetikus viszonyrendszer résztvevői.

Mindaz, ami a vágyakozó alany viselkedése során megfigyelhető, az éppúgy érvényes a modellre is a kettős közvetítés fázisában. Ahogyan a mimézis fokozódik, úgy kerül a közösen vágyott tárgy a háttérbe, és a felek egyre inkább egymásra fixálódnak. A rivalizáció intenzitásának növekedésével a felek egymás vágya helyett már egymás ellenállását kezdik el utánozni. Az eszkaláció tetőpontján a folyamat erőszakba torkollik, és csapást ellencsapás követ. A felek között teljesen beáll a szimmetria, és egymás tükörképeivé, „duplumátumaivá” vagy „mimetikus duplázataivá” válnak. Ezt a fázist nevezi Girard „*antagonisták mimézisének*” („*mimésis de l'antagoniste*”).¹³ Külső nézőpontból tekintve a felek teljesen hasonulnak egymáshoz. A konfliktus résztvevői általában a másikra hárítják a felelősséget a kialakult helyzetért, és a lehető legnagyobb mértékben igyekeznek elhatárolódni egymástól, illetve megkülönböztetni magukat a másiktól. Így belső nézőpontból a felek a lehető legellentétesebbnek látják egymást. Azonban a kívülálló perspektívájából egyértelmű a szimmetrikus viselkedés és a hasonlóság. Ezzel a koncepcióval Girard ellentmond annak az igencsak elterjedt nézetnek, miszerint a konfliktusok valamilyen különbségből erednek.¹⁴

A mimetikus vágy eszkalációs fázisainak ismertetése csak a legalapvetőbb megnyilvánulási formákat demonstrálja. Egy mimetikus viszonyrendszernek nem csupán kettő résztvevője lehet, hanem akár egész társadalmi csoportok is. Továbbá egy résztvevő egyszerre lehet vágyakozó alany, míg egy másik kapcsolatban pedig modell. Kellő tudatossággal felvértezve pedig meg is választhatjuk példaképeinket, illetve modelljeinket, és magunk is befolyásolhatunk másokat. Girard mimézis koncepciója korántsem merev, hanem sokkal inkább egy dinamikus hálozatelmélet.

A mimetikus vágy koncepciójának kritikája

■ Jóllehet Girard nézetei számos helyen letek követőkre, ellenzői is akadnak. A mimetikus elméletet átfogó jellegéből adódóan legalább annyi nézőpontból lehet kritizálni, mint amennyi tudományterületet érint. Nagy általánosságban a kritikusok ugyanazokat a kifogásokat hozzák fel a mimetikus elmélet ellen. Girard túlságosan is ambiciózus, elmélete túlzó, leegyszerűsítő, módszertana pedig tartahatatlan, és hallatlan csőlátás jellemzi, nem beszélve a vallásos elfogultságáról. Amennyiben korlátozzuk az általánosításait – vélekednek az ellenzői –, semmilyen érdemi meglátást nem fogunk találni, így a francia szerző eredetisége legfeljebb „provokatív radikalizmusként” értelmezhető.¹⁵

A módszertani kritikák legáltalánosabb kiindulási alapja az igazolhatóság és a cáfolhatóság tudományelméleti problémája. Ehhez szorosan kapcsolódik a mimetikus elmélet tematikai sokfélesége, „hiperdiszciplináris” pozíciója, illetve megalapozó szándéka, jellege. Ennek elkerülhetetlen velejárója, hogy Girard a saját „hivatalos” végzettségeinek diszciplináris határain túlmenően más tudományterületekhez sorolt problémakörökhöz is hozzászól, valamint azok egyes képviselőit és elméleteit pozitív vagy negatív módon véleményezi, kritizálja.

Girard olyan gondolkodó volt, aki a munkássága során egyszerre mozgott a társadalomtudományok különböző diszciplinái között, ugyanakkor a kereszténység sajátos apológiáját is nyújtotta. Ahelyett, hogy a „szekuláris” akadémiai elvárásoknak szigorúan megfelelően ezt a két szempontot, illetve területet a munkásságában elválasztotta volna egymástól, Girard inkább igyekezett szintetizálni azokat, azzal érvelve, hogy keresztény antropológiája racionális módon magyarázza a kultúra és a vallás eredetét. Ebben kitüntetett szerepet tulajdonít a bibliai szövegeknek, de olyan módon, hogy ehhez nem igényel vallási vagy lelki megtérést. Ez a kettős elkötelezettség a társadalomtudományok és a kereszténység iránt minden oldalról

kritikát váltott ki.¹⁶ Mivel e cikk kizárólag a mimetikus vágy koncepciójának rövid áttekintésére fókuszál, így a kritikai álláspontok ismertetését is ennek megfelelően szabom a lehető legszűkebbre.

A Girard-ral szemben megfogalmazott kritikák egyik legáltalánosabb pontja, hogy elmélete túlságosan is ambiciózus. Még ha a mimézisen alapuló pszichológiai és antropológiai interpretációját el is fogadjuk, elmélete akkor is túl grandiózussá duzzad, amennyiben az emberi természet valamennyi sajátos aspektusát igyekszik ezzel magyarázni. Emiatt módszereit is megkérdőjelezzük a kritikusai. Ugyanis a mimetikus vágy koncepciója szépirodalmi szövegek elemzésén alapszik, nem pedig empirikus kísérleti megfigyeléseken (amelyeket későbbi pályafutása során sem végzett Girard). E kritika szerint a tükörneuronok felfedezése és az agy plasztikusságára vonatkozó idegtudományi fejlemények ebből a szempontból lényegtelenek, mindez csupán annyit jelent, hogy Girard úgymond ráhibázott a megalapozatlan hipotézisével.

Girard az utánzások versengését tekinti az emberi konfliktusok legfőbb okának, így ezen a ponton is felmerül a redukcionizmus vádja. Ugyanakkor azt nagyon fontos hangsúlyozni, hogy Girard nem azonosítja a mimézist az erőszakkal, hanem azt a felfokozott mimetikus viselkedés lehetséges konzekvenciájaként veszi tekintetbe. Tehát korántsem arról van szó, a mimetikus vágy határozná meg minden személyközi kapcsolatot. Girard (el)ismeri a „mimézisen túli világot” is, azaz nem zárja ki abszolút módon az autonóm individualitást. Sokkal inkább egyfajta hangsúlyváltásról van szó, az utánzások vágy meghatározó szerepére irányítja rá a figyelmet. Girard szerint az önzetlen szeretetet és odaadást, mint például a szülők gyermekeik iránti szeretetét, vagy az önzetlen, rivalizálástól mentes elégedettséget nem lehet mimetikusként interpretálni.¹⁷

Girard mimézis fogalma jóval túlmutat az utánzás hétköznapi felfogásán, valamint a tudományos megközelítések között is meglehetősen unikális koncepciónak tekinthető, éppen ezért megosztó is. Annak a gondolati alapállásnak, hogy az utánzás a legalapvetőbb szinten befolyásolja a viselkedésünket, rengeteg ellenzője akad, mivel Girard hipotézise alapjaiban mond ellent az individualista emberképnek. Vajon ez valóban az ember leegyszerűsítését és az egyéniség teljes negligálását jelentené?

Konklúziók és kitekintés

■ A mimetikus elmélet az embert a környezete felé fundamentálisan nyitott szociális lényként írja le, amely másokhoz való kapcsolatain keresztül, kapcsolat-hálózataiba beágyazottan értelmezhető, semmint önmagában való zárt individuumként. Az ember mimetikus természete nem azt jelenti, hogy szimpla egydimenziós „utánzógépek” lennénk, vagy hogy az emberi viselkedés determinisztikus lenne.¹⁸ Az utánzás sokkal komplexebb jelenség, amelynek neurobiológiai alapjait igazán csak az elmúlt mintegy három évtizedben kezdték el feltérképezni. A humán evolúció bizonyos szintjétől kezdődően az ember számára a legnagyobb adaptációs kihívást maguk a fajtársak jelentették (és alighanem jelentik mai is), így az intencionalitáshoz és az elmeteóriához, illetve a másokon való tájékozódáshoz szükséges kognitív képességekre, köztük a valamennyinek az alapját képező utánzásra pozitív szelekciós nyomás hatott.

A mimetikus elmélet az ember szociális természetét hangsúlyozza, ugyanakkor a csoportos együttélés elkerülhetetlen velejárói a konfliktusok. Tehát az ember szociális természete gyakran eredményezhet kanti terminussal élve „társas társatlanságot”, amely kifejezés jól reprezentálja Girard mimézisfogalmának komplex jelentéstartalmát, amennyiben egyszerre fejezi ki a társadalmi együttélés békés és konfliktusos kettősségét. Azaz a mimetikus elmélet szempontjából a mimézis az emberi kapcsolatok fundamentális tényezője, amelynek pozitív és negatív követ-

kezményei is vannak. A mimézis nagyon sokféleképpen nyilvánulhat meg az emberi kapcsolatokban, az elsajátító viselkedéstől a mimetikus rivalizáláson, erőszakon át az embertársaink iránti odaadásig, az Isten felé nyitottságig és a béke propagálásáig.¹⁹ Az ösztönös viselkedés képezheti a mimézis kiindulópontját, azonban ez az emberi faj esetében rendkívüli mértéket ölt, túlmutatva az ösztönök terrénumán. Girard nem vitatja el az ösztönök emberi magatartásban betöltött szerepét, azonban önmagukban még elégtelennek tartja azokat az emberi viselkedés és a vágy teljes körű magyarázatához és megértéséhez. Girard szerint a mimézis az, ami alapvetően karakterizálja az ösztönös szükségleteken túlmutató emberi vágyat, és ezzel magyarázható az, hogy az ember miért hajlamosabb a kegyetlenségre és az öncélú brutalitásra, illetve az erőszakra, mint más, sokkal inkább ösztönvezérelt fajok.

A valódi utánzás az, amelyre az etológusok szerint csak az emberi faj képes, ami lehetővé teszi az intencionalitás és az elmeteória képességét, amelyek nélkül elképzelhetetlen lenne az empátia, a megértés, a szociális tanulás, a kooperáció, a nyelvi kommunikáció, röviden: az emberre jellemző magasabb szintű társas szerveződés és együttélés. Minden bizonnyal ebben gyökerezik az oka annak, hogy a legtöbben miért is nem hozzák direkt összefüggésbe az utánzást az agresszióval. Hogyan is állhatna összefüggésben az empátiát és az együttműködést is szavatoló mechanizmus a rivalizálással és az erőszakkal? Így éppen abban rejlik Girard elméletének elsődleges nívója, hogy feltárja az utánzás és az erőszak közötti inherens kapcsolatot, azaz rámutat, hogy itt nem két egymásnak ellentmondó, teljesen elkülönülő eredetű viselkedésről van szó, hanem egyazon érme két oldaláról, maga az érme pedig nem más, mint a mimézis jelensége.

Az ezredforduló körüli idegtudományi felfedezéseknek, valamint a rohamos technológiai fejlődésnek és az ezek által indukált filozófiai reflexióknak köszönhetően az utánzás jelensége iránti tudományos érdeklődés új lendületet vett az elmúlt évtizedekben. Az etológiai, illetve a kognitív idegtudományi és pszichológiai kutatások fejleményei, valamint a virtuális valóság technológiai hátterének fejlődése révén az utánzás jócskán túllépett azon a hagyományos fogalmi kereten, amely szerint a mimézis a valóság reprezentációja, pusztán másolat, illetve csupán esztétikai kategória. Így napjainkra a bölcsészeti- és társadalomtudományi, valamint az idegtudományi elméleti viták homlokterébe került a mimikrinek, az identifikációnak, a tükröneuronoknak és a virtuális szimulációknak a szubjektum megalkotásában és (át- és/vagy de-)formálásában játszott szerepe.²⁰ Azonban ezek a fejlemények korántsem csak a tudományos diskurzusban bírnak relevanciával, mivel ezzel együtt a társadalom és a kultúra is megváltozott a média által uralt, hipermedializált közegben. Ily módon az utánzás tér- és időbeli korlátai gyakorlatilag eltűnőben vannak, mivel az kiterjed a digitális színtérre is, ahol a szimulakrumok és az utánzó alanyok találkoznak, és dinamikus kölcsönhatásba lépnek, alapvetően alakítva ezzel az valóságészlelésünket, meggyőződéseinket és cselekvéseinket nemcsak a tudat, hanem – sőt alighanem elsősorban – a tudattalan szintjén is.²¹ Ezt a jelenséget nevezi Nidesh Lawtoo „hipermimézisnek” (hypermimesis). Az új digitális média által felfokozott hipermimetikus hatások erőterében válik igazán akuttá az utánzás és az erőszak kérdése, hiszen ez kiváló táptalajt jelent a szélsőséges eszmék, ideológiák és gyakorlatok fertőzésszerű terjedésének.²²

Ezen a ponton elkerülhetetlen, hogy említést tegyék az előbbieken többször is hivatkozott Nidesh Lawtoo által vezetett *Homo Mimeticus: Theory and Criticism* (HOM) elnevezésű, 2010-es évek végén indult kutatási projektre, mivel mind a tematikáját, mind pedig a megközelítését tekintve teljes fokú párhuzamot mutat a jelen cikkével.²³ A szellemiség tágabb szintjén ugyanabba a vonulatba illeszkedik a HOM és a jelen írás, amelynek gyűjtőneve a poszthumanizmus. Legyen szó ennek az ernyőfogalomnak bármely szűkebb irányzatáról (filozófiai, kritikai, kultu-

rális poszthumanizmus), a poszthumanista diskurzus általános kiindulási pontját az ember fogalmának sürgető revíziója jelenti. A 20–21. században olyan mértékű, exponenciálisan növekvő tudományos fejlődésnek lehetünk tanúi (például a biotechnológia, a mesterséges intelligencia és a robotika terén), amelynek onto-episztemológiai vonatkozásai is vannak, s ezek alapjaiban ingatják meg az ember magáról alkotott koncepcióit. A poszthumanizmus teljes mértékben szakít az ember fogalmának szolipszista és individualista felfogásával, hatályon kívül helyezve ezzel az „én” demarkációs vonalait, olyannyira, hogy a humanitás legfőbb karakterjegyének a technológiai és az ökológiai környezetbe való beágyazottságát tekinti.²⁴

Tehát az ember *homo mimeticus*: elsősorban és fundamentálisan a kapcsolataiba beágyazott, nyitott, szociális és plasztikus faj, illetve lény. Ebben az értelmezésben az individualitás keretei teljesen feloldódnak, de itt nemcsak egyfajta nyitásról, kapcsolódásról van szó. A mimézis nemcsak egymással összeköti, hanem generatív módon konstruálja is a szubjektumokat. Tehát nem az egóból fakad az utánzás, hanem fordítva, az utánzás hatására alakul ki az ego, ami ebben az interpretációban egyfajta porózus szövedéket jelent, ami átérésztő, átjárható, és amelyet folyamatosan alakítanak a mimetikus relációk.²⁵ Leginkább ebben a paradigmaváltásban ragadható meg elsődlegesen mind Girard, mind a HOM, mind pedig ennek a cikknek az irányultsága, illetve a *homo mimeticus* koncepciójának a lényege. Tehát ez egy olyan válaszkísérletet jelent a poszthumanizmus által sürgött és ezáltal a tudományos-filozófiai diskurzusban újra reflektorfénybe állított humanitás fogalmának a felülvizsgálatát illetően, amely a mimézis jelenségéből indul ki. Maga a mimézis bizonyos értelemben régi-új koncepció, hiszen már Platon és Arisztotelész is – noha eltérően értékelték a mimetikus hatásokat és reprezentációkat – egyetértettek abban, hogy az ember alapvetően utánzó természetű lény. Azaz egy olyan paradigmaváltásról van szó a mimézisről való gondolkodásban, amely szakít az utánzás sematikus felfogásával, és a *homo mimeticus* dinamikus koncepciója felé mozdul. Ez a mimézis plasztikus jellege miatt indokolt, ugyanis az utánzás korántsem kizárólag passzív folyamat, illetve jelenség. Az utánzás a szubjektumnak olyan tulajdonsága, amely formát ad és kap, tehát egyszerre a forma és a minta befogadásának passzív alanya, valamint aktív közvetítője azoknak.²⁶ Azaz egyfelől egy mimetikus viszonyrendszerben az utánzó alany(ok) és a modell(ek) között nagyon gyakran dinamikus és kölcsönös a kapcsolat. Tehát a szerepek fel is cserélődhetnek a szubjektumok közötti határ elmosódásával. Másfelől a mimézis számos formát ölthet, és rengetegféleképpen nyilvánulhat meg. Azaz a mimézis nemcsak szubjektumokra való hatásainak a tekintetében plasztikus, hanem önmagában is, az alkalmazkodóképessége szempontjából. Ez különösen jól megfigyelhető napjainkban: például számos csatornán keresztül találkozhatunk olyan tömegtermékekkel, amelyeket az egyediség égisze alatt reklámozhatnak. Viszont az ilyen értelemben vett egyediség, a divat, absztraktabb szinten az utánzás elutasítása, az antimimetizmus is éppúgy mimetikus jelenség, csak ellentétes előjellel. A *homo mimeticus* ingaszerűen oscillál a mimetikus és antimimetikus hatások erőterében, részben tudattalan affekciók, részben pedig tudatos, értelemalapú belátások által vezérelve.²⁷ Így legyen bármily megosztó is Girard munkássága, elméletének provokatív jellege mindenképpen hozzájárul az egyéni önreflexióhoz, valamint a tudományos és a közéleti diskurzusokat is újabb szempontokkal gazdagítja.

■ JEGYZETEK

1. Cynthia L. Haven: *Evolution of Desire: A Life of René Girard*. Michigan State University Press, East Lansing, 2018.
2. René Girard – Pierpaolo Antonello – João Cezar de Castro Rocha: *Evolution and conversion: Dialogues on the origins of culture. Bloomsbury revelations*. Bloomsbury Academic, London, 2017.

3. Rebecca Adams – René Girard: *Violence, Difference, Sacrifice: A Conversation with René Girard*. Religion & Literature 1993. 2. 9–33.
4. Girard et al.: i. m. 25–26.
5. Mind a francia, mind az angol nyelvű kiadásban a „conversion” szóalak szerepel, amelynek mindkét nyelven az alábbi főbb jelentései vannak: átalakítás és átváltás, ebben a kontextusban az átalakulás, átváltozás, valamint a vallási értelemben vett megtérés.
6. René Girard: *Deceit, desire, and the novel: self and other in literary structure*. Johns Hopkins Press, Baltimore, 1966.
7. Uő: *A theater of envy: William Shakespeare*. Oxford University Press, New York, 1991.
8. Uő: *Mi rejtve volt a világ teremtésétől fogva*. (Ford. Lisztes Gábor, Szalay Gabriella) L'Harmattan, Bp., 2013. 29.
9. René Girard – James G. Williams (eds.): *The Girard reader*. Crossroad, New York, 1996.
10. Wolfgang Palaver: *René Girard's Mimetic Theory*. Michigan State University Press, East Lansing, 2013.
11. Girard: *Mi rejtve volt a világ teremtésétől fogva*. 293–330.
12. Uo. 295–302.
13. Uo. 303–319.
14. Palaver: i. m. 130–134.
15. A mimetikus elmélet valamennyi aspektusát illető markáns kritikái álláspontok rövid áttekintéséhez az alábbi írásokra érdemes utalni: Gabriel Andrade: Girard, René. In: J. Feiser – B. Dowden (eds.): *Internet Encyclopedia of Philosophy*. 2012. <https://iep.utm.edu/girard>, Joshua Landy: Deceit, Desire, and the Literature Professor: Why Girardians Exist. *Republic of Letters* 2012. 3. <https://shc.stanford.edu/arcade/publications/rofl/issues/volume-3-issue-1/deceit-desire-and-literature-professor-why>, valamint Szalai András: *Jézus, a bűnbak? – A girardizmus*. <https://www.apologia.hu/keresztenyseg/apologetika/jezus-a-bunbak--a-girardizmus/>
16. Trevor Cribben Merrill: Critiques of Girard's Mimetic Theory. In: James Alison – Wolfgang Palaver (eds.): *The Palgrave Handbook of Mimetic Theory and Religion*. Palgrave Macmillan, New York, 2017. 455–461.
17. René Girard: *When These Things Begin: Conversations with Michel Treguer*. Michigan State University Press, East Lansing, 2014.
18. Girard et al.: i. m. 222–223.
19. Palaver: i. m. 36–37.
20. Nidesh Lawtoo: The Critic and the Mime: J. Hillis Miller in Dialogue with Nidesh Lawtoo. *The Minnesota Review* 2020. 95. 93–119; Uő: Black Mirrors: Reflecting (on) Hypermimesis. *Philosophy Today* 2021. 3. 523–547.
21. Nidesh Lawtoo: Violence and the Mimetic Unconscious (Part One): The Cathartic Hypothesis: Aristotle, Freud, Girard. *Contagion: Journal of Violence, Mimesis, and Culture* 2018. 25. 159–192.
22. Nidesh Lawtoo: *(New) fascism: Contagion, Community, Myth. Breakthroughs in mimetic theory series*. Michigan State University Press, East Lansing, 2019.
23. A projektről részletes információk a <http://www.homomimeticus.eu/> weboldalon olvashatók.
24. F. Ferrando: *Philosophical Posthumanism. Theory*. Bloomsbury Academic, London, 2019; N. K. Hayles: *How We Became Posthuman: Virtual Bodies in Cybernetics, Literature and Informatics*. University of Chicago Press, Chicago, 2010; P. K. Nayar: *Posthumanism*. Polity Press, Cambridge, 2014.
25. Nidesh Lawtoo: *The Phantom of the Ego: Modernism and the Mimetic Unconscious*. Michigan State University Press, East Lansing, 2013.
26. Uő: The Plasticity of Mimesis. *MLN* 2017. 5. 1201–1224.
27. Lawtoo: *The Phantom of the Ego*. 3.